

"דווקא" בלי פוסט-קולוניאליזם

ביום עיון שנערך לא מכבר במכון ון ליר בירושלים בנושא "האשכנזיות מהי?" אמר פרופסור יהודה שנהב, ממקימי הקשת הדמוקרטית המזרחית, כי כשהקימו את תנועתם קיוו שבמקביל תקום גם מעין קשת דמוקרטית אשכנזית. איני יודע אם תנועה כזאת ממש קמה, אבל לאחרונה קם כתב עת חדש 'דווקא' (עורך בני מר, יוצא לאור על ידי בית שלום עליכם, גליון מס' 1, 2006) הכותב בעברית על תרבות יידיש.

בפתח דבר המערכת נאמר: "למה 'דווקא'? מפני שהמילה הזאת מספרת בקיצור את סיפור היחסים בין היידיש לעברית, שתי הלשונות הקרובות, שחיו לעתים באחוזה ולעתים במריבה. במקורה הארמי (דייקא) משמעות המילה 'לדייק בדבר מה'; אבל היידיש טענה אותה במשמעות חדשה המוכרת לנו כיום של 'כך ולא אחרת', או 'לעשות דווקא'. דווקא

חווה אלברשטיין

היום כשהיידיש נשמעת כשפה של זקנים או חרדים, הגיע הזמן להזכיר שעד מלחמת העולם השנייה נחשבה היידיש לשפה צעירה, וחופשית, יפה למשוררים ולהמונים..."

ובאמת תזה מרכזית זו, של "שפה צעירה וחופשית", קורמת עור וגידים בראיון יפה וחשוב שערך בני מר עם חווה אלברשטיין, שיחסייה עם היידיש, אמנותה ושירתה, מהווים הדגמה מצוינת של מטרות כתב העת. חווה מספרת כיצד מראשית דרכה כזמרת הקליטה שירים ביידיש וכיצד מעשה זה (אלברשטיינינס טוכטער זינגט אין יידיש: הבת של אלברשטיין שרה ביידיש) העניקה גאווה להוריה ולחבריהם בשכונת העולים העלוכה שבה גרו. "הרגשתי שנתתי להם גאווה, לאנשים שלקחו מהם את כבודם ברגע שהגיעו לארץ... שרתי כדי להזדהות איתם, כדי לחזק אותם", היא מספרת. בדיעבד הבינה "שהשירה ביידיש היתה מחאה על הרצון העז להשליך את כולנו אל כור ההיתוך ולעצב אותנו מחדש". היום ברור לה כי "היידיש זה חלק מהישראליות

על כך משיב ירמיהו תשובה שכבר ניתנה למעלה בעיקפין, אבל הפעם היא נאמרת ישירות מפי הנביא באוזני המלך:

ויאמר ירמיהו אל צדקיהו. כה אמר יהוה אלוהי צבאות אלוהי ישראל: אם יצא תצא אל שרי מלך בבל וחייתה נפשך והעיר הזאת לא תישרף באש וחיית אתה וביתך. ואם לא תצא אל שרי מלך בבל וניתנה העיר הזאת ביד הכשדים ושרפוה באש ואתה לא תימלט מידם (יז-יט).

הסוף ידוע. צדקיהו לא שעה לעצת ירמיהו ובחר להילחם בבבלים. בשנה השתים עשרה למלכותו, בתשעה לחודש (ט' באב) נפלה העיר. צדקיהו ברח ונתפס בערבות יריחו. בניו נשחטו לנגד עיניו. אחר כך נוקרו עיניו והוא נשלח באזיקים בבבלה.

לדעתי, יש כמה לקחים מעניינים לסיפור נורא זה, דווקא מפני שהוא מסופר מפי נביא ישראל ולא מפי עוכר ישראל:

ראשית, לא תמיד ולא בכל מקרה תגובה כוחנית היא התגובה הנכונה. יש פעמים שכן, כמו במקרה של ישעיהו, ויש פעמים שלא כמו במקרה של ירמיהו. דווקא נביא השם, המדבר מפי הגבורה בשם אלוהי ישראל, איננו תובע אותה במקרה זה. נהפוך הוא.

שנית, בני ישראל אמנם חטאו (עשו הרע בעיני ה') ועל כך ייענשו. אבל, מסתבר, יש דרגות חומרה שונות לעונש. אפשר היה להימנע מן העונש הקשה יותר של הרס והרג אילו "יצאו בני ישראל אל הכשדים" (כלומר הסגירו עצמם) מה שהיה מותר להם את נפשם לשלל ומונע את חורבן העיר.

שלישית, מתברר, שהממשלה והשרים, כנראה מאז ומעולם, מגיבים תמיד אותה תגובה כוחנית ואינם מוכנים לשקול כל תגובה אחרת, אפילו שהנביא ממליץ עליה. (ובמאמר מוסגר נשאל - כשדברים אלה נכתבו לא היו ידועות עדיין תוצאות המלחמה הנוכחית - האמנם הדרך היחידה לפתור בעיית שלושת החיילים החטופים היתה אך ורק במלחמה?)

רביעית, וזה העיקר: אם "צפון" היא איראן, "והסיר הנפוח" הוא הכור הגרעיני שלה, ממנה עלולה להיפתח הרעה בימינו, אזי לפי נבואת ירמיהו, אל לנו לנסות ולהביסה בכוח צבאי. מהלך כזה, כפי שלא מעט רברבנים בתוכנו ממליצים עליו, עלול להיגמר בחורבן גמור. אולי נאזין הפעם ביתר קשב לברירה שמציג בפנינו הנביא ונמנע מחורבן נוסף?

וסלחתי לעונם ולחטאתם".

שרי המלך השומעים על כך נוטלים אותה ממנו וקוראים את המגילה באוזני המלך יהויקים. המלך שומע ממנה כמה פסוקים ("שלוש דלתות וארבעה"), קורע אותה בתער ומשליכה אל האש. לאחר שרפת המגילה מצווה אלוהים על ירמיהו "לך קח לך מגילה אחרת וכתוב עליה את כל הדברים הראשונים".

ההמשך (פרק לז) הוא כבר בימי צדקיהו, המולך בתקופת ביניים זו בחסד נבוכדנצר כשגורלו הסופי טרם הוכרע. צדקיהו שולח להביא את ירמיהו מבית האסורים ומבקש כי יתפלל "בעדנו". ירמיהו גם במצב דברים זה לא משנה את תוכן נבואתו ומוזהיר, כי חיל פרעה, שהזעיק צדקיהו לעזרתו, ישוב למצרים בעוד "הכשדים (הם הבבלים) שבו ונלחמו על העיר הזאת (ירושלים) ולכדוה ושרפוה באש".

כלומר, הוא מזהיר את צדקיהו לבל יצפה שהסיפור של סנחריב בימי חזקיהו וישעיהו ישוב על עצמו הפעם. בתגובה מושלך ירמיהו שוב אל הבור, אולם מקץ זמן מבקש צדקיהו פעם נוספת, לשמוע אם נשתנתה נבואתו: "ויאמר (המלך) היש דבר מאת יהוה? ויאמר ירמיהו יש! ביד מלך בבל תינתן".

שיאה של הדרמה הוא בפרק הבא (פרק לח). תחילה היא נמסרת באופן עקיף. שרי המלך - שפטיה בן מתן, גדליה בן פשחור, יוכל בן שלמיהו, פשחור בן מלכיהו - שומעים את הדברים אשר מדבר ירמיהו אל העם לאמור: "כה אמר יהוה, היושב בעיר הזאת ימות כחרב, ברעב, ובדבר. והיוצא אל הכשדים יחיה והיתה לו נפשו לשלל וחי" (ג'). מפאת חשיבותם הדגשתי אותם במיוחד. לראשונה נאמר לנו כאן בשם הנביא ומפי הגבורה, כי יש דרך להימלט מן האסון - לא להילחם בכשדים (הם הבבלים), אם תרצו להיכנע להם.

מי שיעשה כן יחיה, ומי שלא, ימות במלחמה. דברים אלה שומעים השרים ועומדים מיד על משמעותם: "ויאמרו השרים אל המלך, יומת נא האיש הזה, כי על כן הוא מרפה את ידי אנשי המלחמה הנשארים בעיר הזאת ואת ידי כל העם" (ד'). הם מאשימים את בפגיעה במורל הלוחמים והנצורים, שכמות כבגידה, והם תובעים את המתתו. לצדקיהו אין ברירה והוא מוסר אותו בידיהם. ירמיהו מושלך פעם נוספת אל הבור בחצר המטרה, אלא ש"בבור (הזה) אין מים, כי אם טיט, ויטבע ירמיהו בטיט". (משם מציל אותו ברגע האחרון, ובהסכמה חשאית של המלך, אותו אלמוני "עבד מלך הכושי, איש סרים בבית המלך", המעלה אותו מן הבור בחבלים). צדקיהו קורא אליו את ירמיהו שוב ומבקש לדעת ("אל תכחד ממני דבר") מה בפיו? שמא השתנתה נבואתו הפעם?

שלי", חלק המעשיר את תרבותה הישראלית ומעניק לה עומק ורגישות שבלעדיהם היא נותרת כוחנית ורדודה.

אותם חלקים בראיון על פגישות עם שחקני זומרי יידיש בעולם, כמו נוח נחבוש בניו יורק, או החברים המשוררים של אביה בפריז ("דו זעסט, חוה'לע, דאס איז אונדזערע שאנו עליוע: את רואה חוה'לע זה השאנו אליזה שלנו, אמרו לה בטיול בשדרות אליזה, או העבודה עם הכליומטיקס בניו יורק על שירה של לאה גולדברג "משירי ארץ אהבתי", הן פנינים של ממש.

בתחילת הראיון, בהשוואה קצרה עם המזרחים ("בדרך כלל אני לא אוהבת את ההשוואה, שצריך להגיד לאדינו מיד כשאומרים יידיש...") היא אומרת, כי מה ששותף לשתי התרבויות (המזרחית והאשכנזית) הוא תחושת אובדן הבית. "היידיש (כמו הלאדינו) משמרת הרגשה של בית. היידיש היא הבית והמשפחה. הם כבר לא יחזרו, כנראה, אבל היידיש יכולה לשמר אותם".

מה שיפה, לטעמי, ב'דווקא' הוא שהדיבור על האובדן מחד ועל הרב תרבותיות מאידך, אינו מלווה באותו גודש תיאורטי, פוסט-מודרני ופוסט-קולוניאלי (שלא לומר פוסט-ציוני) שמלווה את הכתיבה המזרחית. ועוד תמצא בחוברת את אבות ישרון, יעקב גלאטשטיין בתרגום דן מירון, אדמיאל קוסמן, אבנר הולצמן, רוביק רוזנטל ברשימה יפה על תרומת היידיש לעברית, ורבים נוספים. בהצלחה!

שוליים אינסופיים

יש תגליות הבאות לך בהסח הדעת. לא בדרך המלך, אלא במשעול צדדי שבשוליים (ועוד אשוב לביטוי זה) והן היפות שבתגליות. אחת כזאת היא המשוררת אדית קובנסקי, ישראלית החיה משנת 1965 בארצות הברית, מלמדת ספרות ולשון עברית באוניברסיטת ויאן סטייט בטררויט וכותבת שירה עברית באמריקה. האמת היא שספריה היו עת רבה בהישג ידי על מדף בהוצאה שבה אני עובד, אבל מעולם לא שלחתי אליהם יד קודם לכן, בבחינת "אל תעירו ואל תעוררו עד שתחפץ". עתה משהגיעה שעת חפץ, נפתח לבי אליהם.

אחד עשר ספרי שירה הוציאה אדית קובנסקי משנת 1992 עד היום, כולם בהוצאה הוותיקה לשירה 'עקד', בעריכת המשורר איתמר יעוז-קסט. כולם במהדורה דו-לשונית: עברית בידי המחברת ואנגלית בידי המתרגם והמשורר

אדית קובנסקי

הנפלא אד קודיש, שגם מלווה את ספריה בהקדמות חשובות. ניכר שזה פרויקט רציני שראשיתו במחשבה תחילה וששום דבר בו אינו אקראי.

את תחילת היכרותי עמה עשיתי דווקא בספרה האחרון ואדיאציות על נושא של אלבר קאמי (2006) אשר בתור יצירה של משוררת בעלת מודעות עצמית גבוהה, זהו ספר בשל ביותר המביא לכלל ביטוי שלם כמה מן התמות האופייניות לה. הנה, למשל, אחד מהשירים הראשונים שקראתי וששבו את לבי. הוא עשה זאת לא באבחת חרב, אלא בלחישה מכשפת:

אני חיה בשולי היום

אני חיה בשולי היום

סטטית על הכביש

דינמית בשעה של יומרה קטנה.

והלילה מתפתל במטפיסיקה הזאת כמו בגרסה של מילים מצטופפות בכמיהה גדולה של שמש.

אני בעצם ממציאה את הזמן

בביוגרפיה מהירה

דומה לזיכרון מתגלגל על הדף.

ומילותי בדיוניות באחרית הרגע

מתבהרות ברצף הכחול

כרוכות בין כל הכוכבים. (עמ' 17)

אפשר לגייס את שפע ניסוחי הלמדנות הספרותית, כפי שעושה פרופסור יאיר מזור (ראש התוכנית לתרבות עברית באוניברסיטת ויסקונסין) ברשימתו "גאות הניגודים ותנופת היופי" במבוא לספרה אנטומיה של אהבה

(מבחר שירים 1992-2002), כדי להסביר כיצד שירתה של קובנסקי עובדת (באמצעות "מצבי צבירה", "צמדי ניגודים", "צמתים אוקסימורוניים" ועוד). כל זה חשוב ונכון, אבל רק בדיעבד, ואילו בפגישה ראשונה עם שיר אתה נשבה תחילה בקסמו, כמו באהבה ממבט ראשון, עוד לפני שאתה יודע בדיוק למה ומדוע. לכן אינני רוצה לפרש את השיר, אלא רק להצביע על אותם מקומות שבו אשר עשו לי את זה. ונתחיל בבית הראשון:

סטטית על הכביש / דינמית בשעה של יומרה קטנה.

כמה נפלא, חד ומשעשע. "סטטית על הכביש" - המקום האחרון בעולם שאפשר להיות בו סטטי. לעומת זאת, "דינמית בשעה של יומרה קטנה" - לכאורה אינה רבואת גדולה, כי יומרה ודינמיות דווקא הולכות יחד, אבל כל החכמה כאן היא במילה "קטנה", ועוד נראה מדוע. הבית השני נפתח במדרש הומוריסטי על הבית הראשון:

והלילה מתפלפל במטאפיסיקה הזאת

הפלפול הלילי הוא על הסטטיות ועל הדינמיות בעוד המטאפיסיקה, כדרכה של מטאפיסיקה, היא "כמו גרסה של מילים מצטופפות". אבל לפתע, בהטיה קלה ובלתי מוחשת של יד הכותבת, הן נשאבות כולן כלפי מעלה "בכמיהה גדולה של שמש". זו דוגמה לאלכימיה המופלאה של קובנסקי אשר בלי שנרגיש בכך מבצעת מהפכים וירטואוזיים מהקומי אל הנשגב וחוזר חלילה. בבית השלישי אנו נמצאים כבר במישור אחר: הדוברת שחיה "בשולי היום" בבית הראשון עכשיו היא

...ממציאה את הזמן / בביוגרפיה מהירה

חשבו על זה: איך בכלל ממציאים זמן? אם לא בביוגרפיה מהירה: שוב, כמו להטוט ידיים זריזות משהו, מתרחש לנגד עינינו מהר יותר ממה שענינו מסוגלות לקלוט. בפועל היא עסוקה עכשיו בכתיבת השיר שאנו קוראים, שהוא "דומה לזיכרון מתגלגל על הדף".

כתיבת השיר כבר אינה "יומרה קטנה" אלא משימה קוסמית, כפי שאנו למדים מן הבית הרביעי והאחרון ומן השורה החותמת אותו. עתה מילותיה "בדיוניות באחרית הרגע" הן

כרוכות בין כל הכוכבים.